

son u 26. poglavlju, *Vještice, žene i majke: progon vještica i priznanja žena u Engleskoj u sedamnaestom stoljeću* (Witches, Wives and Mothers: Witchcraft Persecution and Women's Confessions in Seventeenth-Century England), na temelju niza iskaza iz Suffolka 1643. dokazuje da je lov na vještice bio lov na žene.

U devetom dijelu, *Propast vještičarenja* (The Decline of Witchcraft), govori se o prestanku progona vještica i uzrocima koji su doveli do toga. Brian Levack u 27. poglavlju, *Kraj suđenja vješticama* (The End of Witch Trials), ističe da je empirička istraga utjecala na kritički razvoj koji je potkopao skolastičko rezoniranje podržavano od demonologa. U 28. poglavlju, *Propast vještica i uspon vampira* (The Decline of Witches and the Rise of Vampires), Gábor Klaniczay tvrdi da je vjerovanje u postojanje vampira koje se proširilo u Mađarskoj u 18. st. kompromitiralo status svetih predmeta u Katoličkoj crkvi jer su tijela vampira imala slične karakteristike kao i tijela svetaca. Vlast je stoga osudila lov na vampire kao praznovjerje, a posljedica je toga bilo ukidanje suđenja vješticama 1766. jer su vještice u narodnoj kulturi bile usko povezane s vampirima. U 29. poglavlju, *Urbanizacija i propast vještičarenja: ispitivanje Londona* (Urbanization and the Decline of Witchcraft: An Examination of London), Owen Davies istražuje utjecaj urbanizacije na slabljenje pučkih vjerovanja u vještice u Engleskoj. Ključnu su ulogu u tome imale brze demografske promjene u urbanim područjima.

Deseti posljednji dio *Vještičje čitanke*, naslovljen *Novi lov na vještice?* (A New Witch-Hunt?), govori o suvremenome lovu na vještice. U 30. poglavlju, *Preživjeli okultnoga: stvaranje mita* (Occult Survivors: The Making of a Myth), Philip Jenkins i Daniel Maier-Katkin istražuju odnos između progona vještica u ranom novom vijeku i sudskih procesa protiv osoba optuženih za sotonizam u Zapadnoj Europi i Sjedinjenim Državama u osamdesetim godinama prošloga stoljeća te zaključuju da se korijeni vjerovanja u vještice ne mogu tražiti u praznovjerju ili histeriji, nego su ona prije svega proizvod društvenih i političkih okolnosti kakve se mogu javiti i danas. U posljednjem, 31. poglavlju, *Želja da se ne zna* (The Wish Not To Know), Patrick Casement traži uzroke vjerovanja u postojanje sotonskih organizacija i zaključuje da ljudi vjeruju u takve stvari jer im to donosi olakšanje.

Zbornik radova *Vještičja čitanka* predstavlja uistinu vrijedan kompendij koji čitatelju na jednome mjestu pruža obilje relevantnih podataka glede tematike proučavanja fenomena vještica i ujedno ga upoznaje s modernim historiografskim strujanjima. Kao takav, trebao bi biti i koristan poticaj hrvatskim povjesničarima da se pozabave tim u svijetu vrlo zastupljenim, a kod nas, nažalost, zapostavljenim područjem u historiografiji.

Željka Križe

NIKOLA ANIĆ, *Njemačka vojska u Hrvatskoj 1941. – 1945.*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2002.

Knjiga Nikole Anića *Njemačka vojska u Hrvatskoj 1941. – 1945.* prvi je pokušaj sustavne obrade prisutnosti njemačkih vojnih postrojbi na hrvatskom prostoru u toku cijelog trajanja Drugog svjetskog rata. Pritom se zbivanja promatraju iz njemačkog kuta

gledanja, što je dosad jedinstven slučaj u hrvatskoj historiografiji. Valja napomenuti kako autor piše o zbivanjima na teritoriju koji obuhvaća današnja Republika Hrvatska, ukratko ocrtavajući zbivanja na širem jugoslavenskom i europskom prostoru. To i nije najsretnije rješenje jer je raspored njemačkih jedinica i njihova borbena upotreba bila uvjetovana postojanjem Nezavisne Države Hrvatske, u granicama opsežnijim od današnjih granica Republike Hrvatske.

U prvom poglavlju (str. 19-41) autor iznosi osnovne podatke o Wehrmachtu i sažeti prikaz razvoja njemačke vojske do početka napada na Jugoslaviju u travnju 1941. Ukratko piše o naglom povećanju njemačke vojske nakon uspona nacista na vlast početkom tridesetih godina, iznoseći podatke o načinu mobilizacije ljudstva, ustroju i vrstama postrojba, te doktrini njihove upotrebe u oružanom sukobu. Prikazuje opremljenost, sposobnost i snagu njemačke vojske pred rat s Jugoslavijom. U drugom dijelu poglavlja iznosi podatke o aktivnostima njemačke vojske na teritoriju Hrvatske u travanjskom ratu 1941. Detaljno piše o pripremama za napad na Jugoslaviju na sjeverozapadnom pravcu, o postrojbama koje su u napadu sudjelovale i borbama s kraljevskom jugoslavenskom vojskom, okončanim primirjem potpisanim 17. travnja 1941. godine. Zatim donosi okupacijski raspored njemačkih trupa prije izbijanja ustanka u srpnju/kolovozu u dijelovima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Iz izlaganja je vidljivo kako je sredinom 1941. godine njemačka prisutnost u Hrvatskoj smanjena jer se mislilo kako je utjecaj Trećeg Reicha osiguran uspostavom NDH i kvislinškog ustaškog režima. Osim toga, njemačka vojska je radi napada na SSSR bila prisiljena oslabiti svoju prisutnost na svim drugim europskim bojištima, pa tako i u Hrvatskoj.

U drugom poglavlju (str. 43-60) opisuje organizaciju njemačkih postrojbi u Hrvatskoj u drugoj polovici 1941. i 1942. godini. Ustanak su u prvo vrijeme vojne i policijske snage NDH još uspijevale držati pod kontrolom. To se iz korijena izmijenilo 1942. godine, kad je partizanski pokret naglo ojačao i probojem proleterskih brigada NOP i DVJ u zapadnu Bosnu zaprijetio opstanku ustaške vlasti. Zbog toga je od sredine 1942. godine njemačka vojska prisiljena slati sve više vojnika u ustankom zahvaćena područja. Zapovjedni lanac proširen je uspostavom Stožera zapovjednika njemačkih postrojbi u Hrvatskoj, a potkraj godine počele su pripreme za opću ofenzivu na teritorij pod kontrolom partizana, pa je koncentracija njemačkih postrojbi u Hrvatskoj dosegle najviši stupanj nakon travanjskog rata.

Raspored i djelovanje njemačkih trupa u Hrvatskoj 1943. godine tema su trećeg poglavlja (str. 61-104). Tu Anić opisuje uzroke koji su doveli do temeljite reorganizacije njemačkog sustava obrane hrvatskog teritorija sredinom 1943. – neuspjeh pokušaja slamanja partizanskog pokreta, te porazi sila Osovine na sredozemnom bojištu zbog kojih je Italija postala nepouzdan saveznik, a njemačke trupe bile prisiljene planirati eventualno zauzimanje hrvatskog teritorija pod talijanskom okupacijom. Zbog toga su u Hrvatsku dovedene nove snage razmještene tako da mogu što brže prodrijeti prema jadranskoj obali. Pored toga, temeljito je reorganiziran sustav zapovijedanja cijelim okupiranim područjem jugoistočne Europe. Takvo promišljanje je diktirao strah od mogućeg velikog iskrcavanja saveznika na istočnu jadransku obalu. Do takvog savezničkog pothvata nikad nije došlo, no opasnost talijanske kapitulacije pokazala se itekako realnom. Italija je kapitulirala u rujnu 1943., nakon čega su partizani preuzeli kontrolu nad velikim dijelom talijanske okupacijske zone. Njemačke oružane snage parirale su tome nizom ofenziva izvedenih krajem te godine, kojima su uspjeli ponovno ovladati istočnom jadranskom obalom i većinom otoka.

Četvrto poglavlje (str. 105-143) obuhvaća prikaz sloma njemačkog obrambenog sustava na Balkanu, napredovanje Crvene armije do Dunava i osipanje njemačkih saveznika tokom 1944. godine. Krajem te godine njemačka vojska je izbačena iz Grčke, Makedonije, Rumunjske, Bugarske i Srbije, jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije zaposjele su Dalmaciju i velik dio Bosne i Hercegovine, a sovjetske snage velikom brzinom napredovale su prema srednjoj Europi. Sve njemačke jedinice koje su se povlačile s Balkana mogle su proći jedino preko hrvatskog teritorija, pa je tada koncentracija njemačkih vojnika u Hrvatskoj bila najveća.

Aktivnosti njemačkih oružanih snaga raspoređenih na području Hrvatske do svibnja 1945. godine i konačnog sloma nacističke Njemačke obrađene su u petom poglavlju (str. 145-170). Šesto poglavlje (str. 171-176) donosi sažet prikaz svih većih njemačkih postrojbi koje su tokom rata djelovale na području Hrvatske.

Sedmo poglavlje knjige (str. 177-204) posvećeno je zaključnim razmatranjima autora, s težištem na analizi ratnog djelovanja njemačkih divizija kao najbrojnije vrste upotrijebljenih njemačkih trupa. Tu autor, vođen prije svega brojčanim pokazateljima jačine njemačkih postrojbi u Hrvatskoj, zaključuje kako je neopravdano smatrati hrvatsko ratište sporednim jer su se tu u nekim fazama rata nalazile njemačke snage u jednakom ili čak većem broju nego na drugim sredozemnim ratištima. Pritom ističe kako se i unutar šireg jugoslavenskog prostora većina njemačkih postrojbi borila na hrvatskom prostoru, protiv partizanskih jedinica pod zapovjedništvom Glavnog Štaba Hrvatske. Autor zaključuje kako su prema intenzitetu borbenih djelovanja i dužini trajanja borbi njemačke snage upotrijebljene u Hrvatskoj usporedive s onima koje su se borile na istočnom, zapadnom ili talijanskom bojištu.

Knjiga je opremljena i trima korisnim priložima (str. 205-243) – listom viših časnika njemačkih oružanih snaga koji su zapovijedali njemačkim trupama u Hrvatskoj, popisom njemačkih kopnenih divizija angažiranih u borbama u Hrvatskoj, te nešto opsežnijim popisom njemačkih divizija koje su tokom Drugog svjetskog rata boravile na jugoslavenskom prostoru.

Osnovni nedostatak knjige jest već spomenuta usredotočenost na teritorij današnje Republike Hrvatske. Kako su njemački ratni planovi bili rađeni prema posve različitim političkim principima i teritorijalnoj podjeli, prikaz njemačkih ratnih akcija i raspored snaga nije potpuno jasan na svim mjestima. Uz to, ni sam naslov knjige ne odgovara u potpunosti sadržaju. Autor ne obrađuje samo postrojbe njemačke vojske, nego i ratnog zrakoplovstva i mornarice. Ukoliko je pak rabio riječ «vojska» misleći na oružane snage, ni tad nije bio dovoljno precizan. U Hrvatskoj su ratovala i u knjizi obrađena i postrojbe SS, koje nisu bile dio njemačkih oružanih snaga, već posebna stranačka vojska koja je s Wehrmachtom dijelila samo sustav opskrbe. Postrojbe SS imale su vlastiti novački sustav, vlastite uniforme, činove i zapovjedni kadar, pa iako su često u borbenim djelovanjima bile pod operativnim zapovjedništvom Wehrmachta, ipak su do kraja rata zadržale posebno mjesto u organizaciji njemačkog ratnog nпора. Neisticanje njihova posebnog statusa je nedostatak koji se mogao lako izbjeći sitnim intervencijama u naslov same knjige, ili posebnim poglavljem u kojem bi bila obrađena ta anomalija u njemačkom ratnom stroju.

Pored toga, autoru knjige se potkrala i jedna činjenična pogreška. On naime tvrdi kako je u drugoj polovini 1943. godine u Hrvatskoj boravila i protiv partizana se borila 5. SS oklopno-grenadirski divizija 'Wiking'. Taj podatak nije točan – postojali su planovi da se ta divizija premjesti iz Ukrajine u Hrvatsku gdje bi se od nje formirao novi SS oklopni

korpus, no do toga zbog sovjetskog napredovanja nikad nije došlo, već je divizija sve do kraja rata korištena isključivo u borbama na istočnom bojištu. U Hrvatsku je premješten samo dio vojnika te divizije, najvećim dijelom iz Skandinavije i drugih zapadnoeuropskih zemalja, od kojih je ustrojena 11. SS oklopno-grenadirska divizija 'Nordland'. Zbog toga nije opravdano navoditi da su obje te divizije u toku rata bile razmještene u Hrvatskoj – to je točno samo u slučaju 11. SS divizije. Pored toga, autor je propustio napomenuti kako nazivi njemačkih postrojbi nisu uvijek u potpunosti odgovarali istini. Iako je spomenuta 11. SS divizija nosila prefiks 'oklopno-grenadirska', u stvarnosti se ona u razdoblju kad je boravila u Hrvatskoj sastojala gotovo isključivo od pješaka. Raspolagala je samo lakim školskim tenkovima i oklopnim vozilima namijenjenima obuci. Čak ni u trenutku premještanja te divizije na istočno bojište opremljenost borbenim vozilima još uvijek nije ni izbliza opravdavala njezino ime. Sa sličnim problemima suočavale su se i druge njemačke divizije. Zbog toga bi bilo preciznije njemačke trupe, osobito u kasnijoj fazi rata, umjesto po njihovim službenim imenima klasificirati prema ocjenama borbene vrijednosti (*kampfwert*) kojima su se njemačka zapovjedništva vodila u planiranju operacija. I sami su Nijemci često postrojbe koje su na papiru bile u punoj snazi označavali kao nesposobne za borbu, znajući da bez borbene tehnike nisu dorasle za zadatke koji bi se pred njih postavili. Bez tih informacija podaci o broju njemačkih vojnika u Hrvatskoj nisu potpuni, iako su točni. Izgleda da se i Anić u jednom trenutku priklonio metodi prebrojavanja, pri čemu se uz pomoć brojki pokušava ocijeniti važnost ili veličina nekog povijesnog događaja ili razdoblja. To je katkada vrlo korisna metoda, no može voditi u impersonaliziran i dehumaniziran prikaz povijesne zbilje, a bez potpunih dodatnih obavijesti i prema potpuno pogrešnim zaključcima.

Usredotočenost na divizije također nije posve prikladna za analizu borbi u Hrvatskoj tokom Drugog svjetskog rata. Taj pristup mogao bi se primijeniti na borbe vođene potkraj 1944. i u 1945. godini, kad su uspostavljeni jasni frontovi i divizije doista postale osnovnim sredstvom izvođenja ratnih operacija. Divizije su, doduše, postojale i u ranijim razdobljima njemačke organizacije kontrole hrvatskog prostora, no u cijelosti su vrlo rijetko korištene u borbama – samo u najvećim operacijama, od kojih je teritorij obrađen u knjizi zahvatila samo operacija 'Weiss'. U ostalim borbama najčešće su sudjelovale manje snage, do razine bojne ili pukovnije, dok su ostatak snaga Nijemci koristili kao posadne jedinice. Borbe na prostoru Hrvatske su često bile žestoke i intenzivne, no ipak se sve do kraja 1944. godine radilo o kratkotrajnim bitkama koji se opsegom nikako ne mogu mjeriti s onima vođenim na zapadnoeuropskom ili istočnom bojištu. Osim toga, nespominjanjem jedinica manjih od divizije zapostavljene su neke od važnih poluga u mehanizmu njemačke kontrole nad Hrvatskom, kao npr. njemačko-hrvatska feldžandarmerija. Ona je u vrijeme svog najvećeg rasta obuhvaćala gotovo 25000 feldžandarma (više od potpune njemačke pješačke divizije!), a u knjizi je dobila vrlo malo prostora dok u prilogu uopće nije ni spomenuta. Ista je stvar i s folksdojčerskim bojnama, čiji su pripadnici u borbama 1941. godine činili gotovo polovinu u borbi upotrijebljenih njemačkih vojnika, te manjim oklopnim postrojbama opremljenim zarobljenim francuskim i talijanskim tenkovima, koje su unatoč svojoj malobrojnosti ipak predstavljale veću udarnu snagu od mnogih njemačkih divizija razmještenih na hrvatskom prostoru.

Na kraju, valja reći kako je ova knjiga, unatoč ponekoj mani, ipak vrlo vrijedan prilog hrvatskoj historiografiji. Ona možda ne rješava sva pitanja vezana uz prisutnost njemačke

vojske na hrvatskom prostoru u Drugom svjetskom ratu, no poslužiti će kao korisno pomagalo svakom budućem istraživaču tih problema, osobito zbog precizne i detaljne raščlambe strukture zapovijedanja njemačkim postrojbama na području Hrvatske.

Goran Hutinec

J. M. ROBERTS, *Povijest Europe*, AGM, Zagreb, 2002, 710 str.

Prvo izdanje knjige *Povijest Europe*, britanskoga autora Johna Morrisa Roberta objavljeno je 1996. godine u Oxfordu u izdanju Helicon Publishinga, a već iduće godine je ponovljeno, što svakako svjedoči o velikoj popularnosti koju je ovo djelo zadobilo diljem Europe. Stoga je hvalevrijedan potez izdavačke kuće AGM koja ga je uz pomoć Ministarstva kulture Republike Hrvatske objavila u prijevodu Neđeljke Batinović i Vide Kostrenčić Lukić. *Povijest Europe* opsežno je djelo na 710 stranica, podijeljeno u 6 knjiga, od kojih se svaka sastoji od 4 do 6 poglavlja, te obogaćeno s 42 zemljovida i 15 kronoloških tablica. Hrvatsko izdanje knjige popraćeno je predgovorom dr. sc. Drage Roksandića koji se osvrnuo i na zastupljenost hrvatske povijesti u Robertsovu djelu. Sam autor na početku knjige istaknuo je da mu je namjera bila iznijeti glavne činjenice u pozadini europske povijesti, odnosno napisati koristan savjetnik, pri čemu si nije želio prisvojiti ulogu političara. Svaki povjesničar, koliko god nastojao biti objektivan, ne može izbjeći utjecaju vremena u kojemu živi i sredine koja ga okružuje, stoga bi bilo iluzorno očekivati od J. M. Roberta, umirovljenoga profesora Sveučilišta u Oxfordu i autora velikog broja znanstvenih radova i knjiga (od kojih je najvažnija *Povijest svijeta*, objavljena 1976), da uspije u onome u čemu su mnogi prije njega posrnuli. Koliko je Robertsovo djelo korisno, a koliko u nekim segmentima manjkavo, ostaje na svakom čitatelju ponaosob da procijeni, jer različiti su interesi za pojedine povijesne teme, baš kao što su i različita viđenja povijesnih događaja i procesa.

Prva knjiga posvećena je europskoj baštini i obuhvaća razdoblje od dolaska prvih ljudi u Europu do pada Zapadnoga Rimskog Carstva. Prvo poglavlje, naslovljeno *Baština*, autor započinje prikazom zemljopisnih značajka europskoga kontinenta stavljajući ih u međuodnos s povijesnim procesima. Nadalje, govori o dolasku prvih ljudi u Europu, razvoju poljodjelstva kao preduvjetu civilizacije, prati kulturni i tehnološki napredak doseljenika, pri čemu ističe kulturne utjecaje koji u Europu dolaze iz drugih civilizacijskih krugova, Anadolije, Bliskog i Srednjeg Istoka, Egipta. Drugo poglavlje pripada klasičnoj Grčkoj. Autor ističe važno mjesto koje zauzima grčko naslijeđe u razvoju europskoga društva. U tom poglavlju Roberts je prikazao temeljne značajke grčke civilizacije, kritički promatrajući grčka dostignuća te je, što je vrlo važno, istaknuo i njihov negativni karakter koji se još dugo vremena odražavao na europsko društvo. Primjerice, dokazi da je ropstvo prirodno zato što je u skladu s prirodnom građom nekih ljudi bili su stoljećima uvjerljivi jer su dolazili iz stare Grčke, ili podložnost žena koja je za Roberta još i danas uznemirujuća značajka grčke kulture. Treće poglavlje nosi naslov *Stvaranje rimskog svijeta* i

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 37

U SPOMEN IGORU KARAMANU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2005.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 37

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2005. godine

Naklada

400 primjeraka